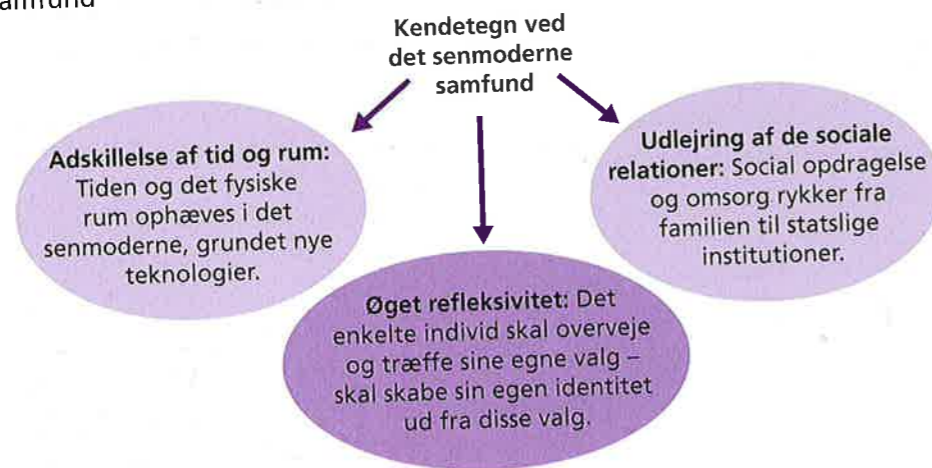

Figur 3.3 Anthony Giddens' tre centrale kendetegn ved det senmoderne samfund

en voldsom forandringshastighed gør det yderst vanskeligt at overføre tidligere traditionelle normer og værdier. "Hvad der er én ting i dag, kan være noget helt andet i morgen."

Det er i den sammenhæng, at Giddens mener, at aftraditionalisering træder frem som et tydeligt kendetegn ved dagens samfund. Konkret viser aftraditionalisering sig ved, at mennesker for eksempel ikke længere er bundet til et bestemt sted eller til at forsætte i sine forældres fodspor. Ligesom de heller ikke er så autoritetstro som tidligere. For eksempel er lægens, lærerens og politibetjentens naturlige autoritet i dagens samfund konstant udfordret af kravene om forklaring på, hvorfor eksempelvis lægen giver os den medicin, de gør, hvorfor lærere underviser på en bestemt måde og i noget bestemt stof, og hvorfor politiet handler, som de gør, når de for eksempel anholder en eller flere personer. Aftraditionalisering bevirker, at vi mennesker sætter alt til diskussion og forhandling og hele tiden har en

opfattelse af, at tingene kunne være anderledes.

Begrebet **individualisering** handler om, at det enkelte menneske er kommet i centrum og er blevet frigjort fra det sted, den sociale gruppe, slægt, religion, køn osv., som han eller hun tidligere tilhørte. De faste normer og værdier, som man oplevede gennem socialiseringen, og som forblev de samme fra generation til generation er i høj grad forsvundet i dagens senmoderne samfund, hvor det i stedet synes at være op til den enkelte at tilrettelægge sit eget liv. Giddens peger i den forbindelse på, at menneskets frisættelse fra de tidligere så stærke traditioner, normer og værdier har medført, at det er blevet det enkelte individ frem for det lokale fællesskab, som er blevet centrum i livet. Det, der tidligere bandt livet sammen for individet, er ifølge Giddens forsvundet i dag. I stedet må individet selv vælge sin uddannelse, sit arbejde, sin seksualitet, sin familieform, sin livsstil, sine venner, sin bolig osv. Ifølge Giddens er der ud over aftradi-

...alisering og individualisering... centrale fornufts... gældende.

Adskillelse af tid og rum

I det senmoderne samfund er de sociale relationer, som præger hverdagen, ikke længere bundet til et bestemt geografisk sted eller en bestemt tidszone, sådan som det var tilfældet i det traditionelle samfund. Med udviklingen i transportmidlerne er det blevet meget nemmere for mennesker at komme rundt i verden. Det har bevirket, at den fysiske mobilitet er blevet markant forbedret.

Der er også sket en eksplosiv udvikling i moderne kommunikationsmidler som fjernsynet, internettet, mobiltelefonen osv., der mere end noget andet bidrager til det, som Giddens forklarer som tid og rums mindre betydning. Ved at klikke et par gange med musen kan vi komme i kontakt med vores gode venner, familie eller arbejdskolleger på den anden side af jorden. Ligesom vi ved hjælp af fjernbetjeningen kan zappe rundt på diverse tv-kanaler og deres programmer om stort og småt fra den store vide verden. Tænk engang på, hvor meget du dagligt kommunikerer med dine venner og familie via sms, Messenger, Snapchat eller Instagram.

Transport- og kommunikationsmidlerne bringer os i dag i direkte kontakt med begivenheder som eksempelvis terrorangrebet i Paris i 2015 eller i Berlin i 2016, selv om vi ikke fysisk er til stede. Gennem de nye kommunikationsmidler kan vi være til stede "lige her og nu" - for eksempel giver Facebook Live facebookbrugere mulighed for at streamer video live til hinanden via mobiltelefonen.

Udlejring af de sociale relationer

Det andet kendetegn, som Giddens fremhæver ved det senmoderne samfund, er **udlejringen af de sociale relationer**.

Med udlejring mener Giddens, at sociale relationer ofte "løftes ud" af de lokale sammenhænge og organiseres i nye sammenhænge. Et godt eksempel er børneopdragelse, som i mange timer om dagen er løftet ud af familien og over i vuggestuer, børnehaver og skoler. I det traditionelle og moderne samfund foregik børneopdragelse og pleje af ældre i familien, hvor det særligt var moderens opgave. I dagens danske samfund er det derimod hovedsagelig velfærdsinstitutioner som daginstitutioner (vuggestuer og børnehaver) og omsorgsinstitutioner (hjemmepleje og plejehjem), der løser opgaverne. Den primære socialisering udlejres på den måde til at foregå i den sekundære socialiseringsarena (se også kapitel 2).

En konsekvens af, at sociale relationer udlejres til samfundets institutioner og til professionelle omsorgsmedarbejdere som social- og sundhedsassistenten, pædagogen, sygeplejersken, børnepsykologen osv., er, at vi mennesker i det senmoderne samfund er nødt til at have tillid til, at disse personer kan løfte opgaven.

Det traditionelle samfunds stærke autoriteter som kongen, præsten og manden er i det senmoderne samfund erstattet med andre og nye autoriteter, som vi kalder for *eksperter*. Eksperterne er for eksempel omsorgsmedarbejderne (læger, sygeplejersker, pædagoger) i de danske velfærdsinstitutioner, og de har en vigtig position i vores samfund.

Andre kendte eksperter, som flere og flere danskere opsøger på den ene eller

Tekstboks 3.2

Individualisering skaber forandring - kvindernes ligestillingskamp

Et eksempel på, hvor individualiseringen for alvor slog igennem i overgangen fra det moderne til det senmoderne samfund, er i kvindernes kamp for ligestilling. I takt med velstandsstigningen i det danske samfund op gennem 1950'erne og 1960'erne opstod der et stort behov for at øge arbejdsstyrken. Samtidig med den stigende efterspørgsel på arbejdskraft vandt nye samfundsværdier om det enkelte individs efterstræbelse af lyst, frihed og behovstilfredsstillelse frem, hvilket skabte grundlaget for, at kvinder krævede reel ligestilling med mændene. Skredet i samfundets herskende værdier samt arbejdsmarkedets enorme behov for flere hænder skabte grundlaget for, at kvinderne kunne

bevæge sig fra 'kødgryder' og børnepasning i hjemmet til skrivemaskinen, sygehuset, fabrikken og daginstitutionerne ude i samfundet. Kvindernes indtog på det danske arbejdsmarked var således i tråd med nye samfundsværdier om det enkelte individs frie udfoldelse og retten til at sørge for sin egen behovstilfredsstillelse.

Hvor kvinderne i det traditionelle og moderne samfund havde været afhængige af deres mænds indkomst, ændrer dette sig tydeligt fra midten af 1960'erne og frem, hvor flere og flere kvinder får et arbejde og bliver selvforsørgende. I dag er kvinderne tydeligt repræsenteret på det danske arbejdsmarked, dog er der fortsat ikke lige stor repræsentation. Kvindens

Tabel 3.1 Erhvervsfrekvens for 16-64-årige i procent. Fordelt på køn, 1985-2014

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Mænd	85,8	84,6	86,9	84,8	82,0	77,6	76,5
Kvinder	73,8	75,9	76,3	75,2	73,9	73,6	72,8
Forskel	12	8,7	10,6	9,6	8,1	4,0	3,7

Note: Erhvervsfrekvens beskriver andelen af befolkningen i alderen 16-64 år, der står til rådighed for arbejdsmarkedet og dermed er en del af arbejdsstyrken. Kilde: Samfundsstatistik 2016.

Tabel 3.2 Antal vielser og skilsmisser i Danmark 1975-2015

	1975	1985	1995	2005	2015
Vielser	31.782	29.322	34.736	36.148	28.859
Heraf kirkelige i pct.	56,4	54,0	53,1	43,1	33,5
Skilsmisser	13.264	14.385	12.976	15.300	16.547
Vielser pr.1000 ikke-gifte mænd	51,2	34,4	34,9	36,8	25,1
Skilsmisse pr.1000 gifte mænd	10,6	12,6	11,7	14,2	15,5

Kilde: Samfundsstatistik 2016.

evne til at forsørge sig selv i det senmoderne samfund har også betydet, at ægteskab i dag indgås mellem manden og kvinden, hvis de hver især elsker og har lyst til hinanden. I det traditionelle samfund var kvindens overlevelse tæt forbundet med indgåelsen af ægteskab. I dag er ægteskabet ikke længere en pligt, tradition eller en tvungen nødvendighed for kvinden, men et individuelt til- eller fravalg. I det senmo-

derne samfund er skilsmisser et almindeligt fænomen, hvilket bestemt ikke var tilfældet tidligere. Om det skyldes kvindens mulighed for selv at afgøre, hvorvidt hun ønsker at indgå ægteskab eller ej, eller om det er, fordi kærligheden mellem mand og kvinde i det senmoderne er blevet mere flygtig, er dog vanskeligt at svare på. Se tabel 3.1 og 3.2.

anden måde for at håndtere hverdagsituationer, er eksempelvis livsstils-coaches, sexologer, parterapeuter, eventmagere, politiske kommentatorer osv. Ekspertene arbejder med viden og information som de vigtigste redskaber til at løse den enkeltes og samfundets problemer.

Et eksempel på vigtigheden af **ekspertsystemet** og tilliden til det er, når forældre afleverer deres børn i institutionen om morgenen. De afleverer deres børn til eks-

Se **debatfilmen** om daginstitutioners rolle i samfundet på luksamfundetop.dk

perterne: de uddannede pædagoger med indsigt i børns adfærd og udvikling. De danske forældre har således valgt at have tillid til, at der bliver passet godt på deres små guldklumper i den tid, hvor de selv går på arbejde. Havde de ikke valgt denne tillid, ville det være meget vanskeligt for forældrene at passe deres arbejde. Danmark indtager ofte førstepladsen i internationale undersøgelser af borgernes indbyrdes tillid. Langt hovedparten af danskere mener, at de fleste mennesker er til at stole på. Forskningsresultater viser, at tillid har en lang række uvurderlige konsekvenser for Danmark.

Tabel 3.3 Andel af børn i danske daginstitutioner. 1973-2014. Procent

	1973	1979	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
0-årige	11	20	24	21	18	15	15	18	18
1-årige	16	32	49	58	58	71	72	89	87
2-årige	21	36	55	65	68	82	88	94	91
3-årige	34	47	65	74	79	89	93	95	96
4-årige	38	54	69	79	85	92	94	97	97
5-årige	34	51	67	76	81	93	84	79	79

Note: Med kvinderne på det danske arbejdsmarked blev der et øget behov for, at familiens børn skulle passes af nogle andre end moderen. I takt med kvinders øgede erhvervsfrekvens er antallet af børn i danske daginstitutioner som vuggestuer og børnehaver steget. Hvor det tidligere var næsten utænkeligt, at børnene skulle passes uden for familiens trygge ramme, er det i dagens senmoderne samfund blevet hverdag for de fleste danske børn.

Kilde: Samfundsstatistik 2016.

Tekstboks 3.3 Ekspertsystem

Et ekspertsystem er udtryk for, at vi mennesker i dag lever i et samfund, hvor en masse eksperter har foretaget en masse handlinger, for at andres liv kan fungere. Når vi for eksempel sætter os ind i en bil, har en masse eksperter sørget for selve konstruktionen af bilen, og andre har sørget for de veje, vi kører på, eller de tankstationer, hvor vi tanker benzin osv. Ekspertsystemer er med til at øge vores bevægelsesfrihed rundt i samfundet, fordi vi ved – håber vi da – at der er nogle mennesker, der har sørget for, at bilen altid starter, at vi ikke bliver påkørt på grund af trafiklys osv. I en tid, hvor alting bliver mere kompliceret, er vi afhængige af ekspertsystemerne.

Tilliden til ekspertsystemer er afgørende, fordi vi aldrig kan vide os helt sikre eller trygge med hensyn til, om ekspertsystemer som eksempelvis pædagoger, læger, mekanikere, piloter, internetbaserede rejseselskaber osv. nu også fungerer, som de skal. Tillid bliver ikke mindre centralt, når vi tænker på, at mange af de handlinger, som vi individer foretager os i hverdagen, baserer sig på **ansigtsløse relationer**. Ofte har vi aldrig mødt de mennesker, som for eksempel arrangerer vores ferierejse, sørger for, at vores kuffert kommer med flyet, sender os den musik eller de bøger, vi køber over nettet via eBay eller Trendsales osv. Tillid til andre mennesker og til eksperterne er ifølge Giddens afgørende for, at det senmoderne samfund ikke bryder sammen.

Den øgede refleksivitet

Det tredje kendetegn, Giddens hæfter sig ved, er, at det er overladt til mennesket selv at træffe sine valg mellem mange forskellige muligheder. Han bruger i den forbindelse begrebet **refleksivitet**, som direkte oversat betyde at genspejle. Individerne genspejler sig i deres omgivelser for eksempel ved hele tiden at sammenligne og overveje (reflektere), hvem de er, hvorfor de tænker og handler, som de gør osv. Som en konsekvens af aftraditionalisering og individualisering er der, som nævnt tidligere, ikke længere noget, som individet kan være helt sikker på. Individet bruger i stedet sin tillid til informationer og viden fra eksperterne til at træffe de valg, som virker mest rigtige.

Hvis det for eksempel handler om at vælge gymnasium, så vil det ofte være sådan, at unge først og fremmest taler med vennerne om, hvor de har tænkt sig at gå i gymnasiet, og hvorfor de vil gå der. Dernæst kan det være, at de unge søger viden om de gymnasier, der ligger tæt på, hvor de bor, for eksempel ved at kigge på gymnasiernes hjemmesider og tage på besøg. Det kan også være, at de unge undersøger, hvilke gymnasier i byen der har det højeste karaktergennemsnit osv. Mange unge forsøger at skabe et så sikkert grundlag for at vælge det rigtige gymnasium som muligt. Pointen er, at selv om de unge foretager alle disse gode refleksioner, så er der ingen garanti for, at det valgte gymnasium indfrier forventningerne om tre super år med fedt socialt miljø og høj faglig undervisning. Det kan jo for eksempel vise sig, at det at gå i gymnasiet er "Helvede på jord".

Tekstboks 3.4 Tale til konfirmanderne, 2017

Tillykke med den store dag! Tillykke med, at I er på vej til at blive voksne, myndige borgere i et af de bedste samfund, menneskeheden har frembragt (...) I er heldige med at leve her, og I skal passe på det. Hvis jeres opdragere har levet op til deres ansvar, burde I kunne begå jer og trives her. Hvis de ikke har, er det deres – og ikke jeres – skyld. Nogle af jer tror på Gud, og det er selvfølgelig, hvad konfirmationen handler om – en bekræftelse af dåben. Men konfirmationen er også et overgangsritual, der markerer voksenlivets spæde begyndelse. Og det er ikke let at være voksen, ej heller i Danmark. Men det er den vej, det går – der er ikke noget alternativ, selv om nogle voksne forsøger at forlænge barndommen uendeligt. Det skal I lade være med. Men forstå, at voksenlivet kan blive markant bedre af at kaste nogle af tidens fejlagtige idéer bort.

Tro dem ikke, når de siger, at I har alle muligheder! I har alle nogle muligheder, som I skal afprøve, men ikke alle muligheder. I er begrænset af alskens personlige og sociale faktorer, som I gør klogt i at kende til. Ellers vil I resten af livet slå jer

Giddens forklarer, at individets konstante refleksioner over, hvilke valg det skal foretage, naturligt vil betyde, at man også vil tænke på de negative følger af valgene. For eksempel: "Hvad nu, hvis jeg vælger forkert?" Eller: "Er jeg i stand til at gennemføre det her?" Eller: "Kan jeg nu regne med, at alting forløber, som det skal?" Det øgede refleksionsniveau er en konsekvens af de næsten uendelige valg-

selv i hovedet, når I fejler, fordi I ikke realiserede alle mulighederne. Det kan intet menneske. Glæd jer ved begrænsningen såvel som ved muligheden.

Tro dem ikke, når de siger, at I er jeres egen lykkes smed! Man kan ikke blive lykkelig af at sætte sig selv først. Lykken er ikke et resultat af et valg, men kommer som en gave, når man mindst venter det – næsten altid i relationer til andre mennesker. Vær deres lykkes smed i stedet. Tro dem ikke, når de siger, at I skal være robuste! Livsmod opnås ikke ved at bilde sig ind, at man kan klare alt, men derimod ved at stå ved tilværelsens skrøbelighed. Menneskelig styrke er ikke at efterstræbe usårbarhed, men at acceptere sin sårbarhed. Forstå at vi alle er i samme båd, for vi er alle sårbare, dødelige væsener, der bliver syge, gamle og hjælpeløse. Den erkendelse kan gøde jorden for medmenneskelighed. Hurra for jer! Fremtiden er jeres, men den bliver bedst, hvis I lærer af fortiden. Glem ikke at lytte lidt til de gamle.

Professor i psykologi Svend Brinkmann i tale til de unge konfirmander i Berlingske 29. april 2017.

muligheder, som vi mennesker oplever i dagens samfund.

I den forbindelse forklarer Giddens, at identitetsdannelsen, som man kender den fra tidligere tiders samfundstyper, ikke længere er anvendelig i det senmoderne samfund, fordi aftraditionalisering og individualisering har bevirket, at det i dag er op til individet selv at skabe og udvikle sin identitet.

Ifølge Giddens er det simpelthen blevet et grundvilkår for mennesker i det senmoderne, at deres identitet er et projekt, der fortsætter livet igennem. I og med at der ikke længere er lokale fællesskaber, faste traditioner, normer og værdier samt tydelige autoriteter, bliver det op til den enkelte at skabe og vedligeholde sin egen identitetsfortælling. Der er nemlig ikke andre, der gør det. Derfor er vi mennesker, ifølge Giddens, tvunget til at bedrive konstant identitetsarbejde livet igennem.

Dette identitetsarbejde kan skabe både tvivl og usikkerhed. For hvis vi hele tiden skal konstruere vores identitet, så kan vores valg blive afgørende. Vores identitet er derfor hele tiden truet, for hvad hvis vi træffer forkerte valg? Giddens mener, at det senmoderne menneske har brug for *ontologisk sikkerhed*, som betyder, at vi ved, hvem vi er, og at vi opfatter og kan fortælle vores identitet som en meningsfuld sammenhængende livsbiografi. Omvendt trues vi af *eksistentiel angst* for at ende i en tilstand, hvor vores identitet går i opløsning, lidt ligesom en selvbiografi, der ikke hænger sammen. De bevidste og ubevidste valg, som vi mennesker foretager, for eksempel det, vi spiser, den måde, vi træner på, den musik, vi lytter til, det tøj, vi tager på, de politiske holdninger, vi vælger at have, de venner og sociale fællesskaber, som vi deltager i, det liv, vi fører på Facebook, Instagram, YouTube og Snapchat, den måde, vi rejser på, det arbejde, vi vælger, det sted, vi vælger at bo osv., sker alt sammen med det for øje, at det skal passe ind i hver vores individuelle identitetsfortælling om, "hvem jeg er". Det senmoderne menneske oplever derfor ikke nødvendigvis individualiseringen

som en frisættelse, men også som en udfordring, der kan være svær og angstfuld at prøve kræfter med.

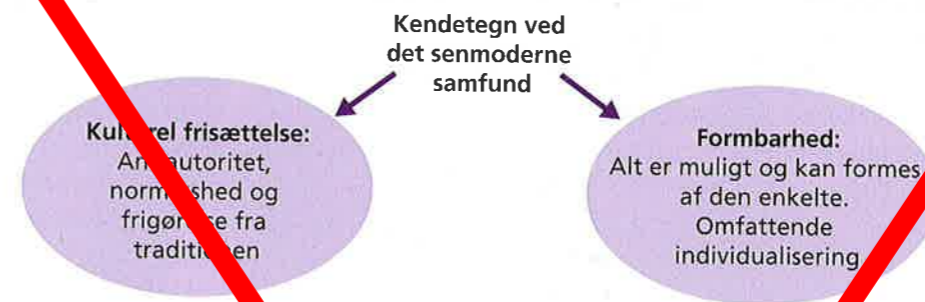
3.4 Thomas Ziehe – kulturel frisættelse og formbarhed i det senmoderne samfund

Den tyske professor i pædagogik Thomas Ziehe har ligesom Giddens en teoretisk forklaring på udviklingen i det senmoderne samfund. Ligesom Giddens lægger Ziehe vægt på, at individet i det traditionelle samfund var bestemt af traditionen og skæbnen, men at dette har ændret sig i det senmoderne samfund, hvor det ikke længere synes at være noget, der prædeterminerer ens liv. Ifølge Ziehe betyder det, at vi mennesker er blevet kulturelt frisatte. Kvindernes ligestillingskamp og familiens udvikling er ifølge Ziehe eksempler på den **kulturelle frisættelse**. Denne kulturelle frisættelse minder om Giddens individualiseringsforklaring, fordi det bliver op til den enkelte menneske at skabe sig selv, som Ziehe selv forklarer det, for at leve sit eget liv. Når Ziehe taler om denne **formbarhed**, så handler det om, at det ifølge ham er et særligt træk ved det senmoderne samfund.

For eksempel kan vi se denne formbarhedstendens i forbindelse med, at vi mennesker går hen i fitnesscentret for at "forme" vores krop på en helt bestemt måde. Vi træner for at nå målet om at få vores drømmekrop, en krop, som blandt andet er stærkt påvirket af mediernes dyrkelse af bestemte kropsidealer.

Det er dog ikke kun gennem træning at kroppen, at vi forsøger at forme vores krop, hvilket skyldes, at der i det senmo-

Figur 3.4 Thomas Ziehes kendetegn ved det senmoderne samfund

derne samfund er rig mulighed for at forme sin krop som man gerne vil have det gennem plastikkirurgiske indgreb. Således laves der silikonebryster, pebforstørrelser, kønslæbeoperationer, fedtsugning og øjenbrynsløft, ligesom der sprøjtes botox ind de rette steder, for eksempel i læber, som aldrig før. I 2016 overvejede hver 12. danske kvinde at få foretaget en plastikoperation. Hvorvidt det er godt eller skidt, at vi mennesker

kan forme vores krop efter bestemte ideer og ønsker, kan naturligvis diskuteres, men det tydeliggør Ziehes pointer om de individuelle muligheder i det senmoderne samfund. Der er dog en central pointe i Ziehes forståelse af, hvad der kendetegner det senmoderne samfund, og det er, at den måde, som mennesker forsøger at forme sig selv, som mennesker forsøger at forme sig selv, kan skabe for eksempel deres krop på, hvilket hen ad vejen er i overensstemmelse med samfundets dominerende

Det er ikke ualmindeligt at se reklamer for plastikoperationer i det offentlige rum. Billedet her er et manipuleret billede, som blev lavet af aktionsgruppen "Brysterne på bussen" i forbindelse med en kampagne for at få brystkirurgi ud af det offentlige rum.